

Pühapäevaleht 11. apr. 1995

Toomas H. Liiv

PAAVO HAAVIKKO:

"Soomet ei ole enam."

Soome kirjanik ja kirjastaja PAAVO HAAVIKKO (64) laseb ühel oma tegelasel, kuningas Haraldil astuda igal hommikul koos kaaskondsetega jahimajast välja, "et vaadata, mis on selle päeva õnnetuse nimi". Samasugune on ka Haavikko ise, ennustades oma kirjutistes enamasti halba – ja tavaliselt õigesti. Haavikko maailmavaadet, mis teda tihti võimulolijatega konflikti viinud, on nimetatud ka "skeptiliseks ja äärmuslikuks realismiks". Taolist realismi võib kohata paljude "mõtlevate" soomlaste esinemistes, on vaid kahju, et eestlased eelistavad tihtipeale roosaoptimistlikult tulevikku piiluda ja kõike vaid kaunites värvides näha.

Kirjastuse *Art House* omanik, kirjanik, luuletaja ja börsitegelane **Paavo Haavikko** nimetab end ise "vaba-aja-kirjanikuks". Tähendab see seda, et Haavikko kiijutab siis, kui tal raamatute väljaandmisest ja muust äritegevusest aega üle jääb.

"Kui aega on vähe, pead kiiresti kirjutama. Kui sinu käsutuses on kogu aeg, lükkad kirjutamist pidevalt edasi. Teadmine aja vähesusest aga sunnib alustama kohe, kui sul on mõni vaba hetk."

Paavo Haavikko on olnud kirjastuse *Yhtyneet Kuvalehdet* juhatuse liige, *Otava* kirjastuse peatoimetaja, alates 1983. aastast juhib omaenda kirjastusgrupil *Art House*, mis annab välja kõike alates majandusalastest teostest ja täiskasvanute koomiksitest ning lõpetades luule ja romaanidega.

Haavikko kinnitab, et "ametlik" Soome on aastakümneid olnud tema (ja ta loominguga) suhtes kriitiline. – Hoolimata aunimetustest (audoktor, akadeemik jne.), mida on talle ohtrasti jagatud.

Lisaks neile on Paavo Haavikko veel kuue Soome riikliku kirjanduspreemia ja rahvusvaheliselt tunnustatud Neustadi preemia, samuti *Pro Finlandia* medali laureaat.

Soomet ei ole enam

Paavo Haavikkot on nimetatud ka "õnnetusekuulutajaks": tema ennustused – olgu siis Soome, N. Liidu või maailma tuleviku suhtes – on ikka olnud pessimistlikud, ja enamasti ka täide läinud.

Nii ennustas Haavikko esimesena Soome nn. Kekkoneni välispoliitilise joone läbikukkumist ja ühena esimestest N. Liidu lagunemist. Praegu väidab Haavikko, et Soome oma varasemas tähenduses on kadunud.

"Sada aastat elas Soome tänu vastasseisule Venemaaga, selleks kulus kogu meie jõud. Kuna Venemaad ja N. Liitu selle endisel kujul enam pole, ja Soome on osa Euroopast, siis tegelikult pole enam ka Soomet."

"Nii ei saagi küsida, kuhu Soome läheb," vastab Haavikko mu küsimusele Soome tuleviku kohta Euroopa Liidus. *"Seda võidi küsida Kekkoneni ajal, mitte enam nüüd. Toimunud muutus suurendab inimeste ükskõiksust kultuuri suhtes ja muudab majanduse ainsaks oluliseks seigaks soomlaste jaoks."*

Paavo Haavikko kinnitab, et senine riik – Soome elab praegu edasi vaid maakondade kogumina. Kui varem oli tähtis rahva ühtsus ning ida- ja läänepiiri määratlemine, siis nüüd on prioriteedid muutunud.

"Maailm on omaks võtnud "õige usu" – vähemalt mis puutub Euroopasse ja Venemaasse. Läänemaailma ühiseks keeleks ja usuks on raha. Ka Venemaal

rikastub osa inimesi väga kiiresti, ja kuritegevus aina kasvab. Venemaa külad aga meenutavad minule vabaõhumuuseumi, mille ekspositsiooni pole pärast XVIII sajandit uuendatud."

Tänast Euroopat võrdleb Paavo Haavikko 1918. aastaga, mil juhtroll oli Saksamaa käes ning Venemaa oli sulanud "*nagu jäämägi*". Mis puutub Soomesse, siis Haavikko sõnul pole soome rahvas olnud veel kunagi nii jagunenud kui praegu.

"Ehkki töötutele suudetakse veel abiraha maksta, on igal juhul tegemist kõrvaletõugatud inimhulgaga, " ütleb Haavikko. "Kaotajaid on ebatavaliselt palju. – Ning töötuid, kes ei taju, et nad on alatiseks ilma tööta."

Haavikko ütleb: ta ei oska ennustada, milleni võib taoline rahva jagunemine lõpuks viia. *"Tööpuudus vajutab oma pitseri inimese mõttemaailmale, sundidas teda tundma kõrvaletõugatuna."*

Ta on veendunud, et tööpuuduse tegelikuks likvideerimiseks oleks vaid üks toimiv vahend, sõda. – *"Sõja hävitused, nende ülesehitamine ja uueks sõjaks valmistumine."*

Soomlus, soomlaslikkus oli väga tugev siis, kui ühiskond oli militariseerunud ja valmis vaenlase vastu võitlema, leiab Haavikko.

"Soomlus kasvas pikka aega Venemaa tiiva all, mis eristas Soomet Rootsist ja soosis soome keelt. Teiselt poolt pehmendas soomlus Venemaa ja N. Liidu mõjuvõimu. See oli väga tähtis vastukaal, mis tänaseks on kadunud. Selle asemel on kujuteldav, Soome seisukohalt üsna ebaoluline eurooplus."

Healuriigi lõpp

"Elasime viiskümmend aastat selles ajas ja nii irooniline kui see ka pole, läks kõik hästi. Soome idakaubanduse fenomen oli selles, et N. Liit ei suutnud toota

vajalikul hulgal tarbekaupu ja paljut muud, mida meil oli jälle liiga palju."

Samal ajal elas heaoluriik Soome pidevalt üle oma võimete. Tagajärjeks see, et möödunud aasta lõpul ulatus riigi välisvõlg neljasaja miljardi margani – mis teeb 80 000 marka inimese kohta.

"Ei usu, et Soome suudaks üheaegselt maksta laene tagasi ja ohjeldada jätkuvat tööpuudust. – Ehk: pole võimalik maksta võlgu tagasi ja püsida samal ajal heaoluriigina."

Et püsida konkurentsivõimelisena, peab tootmine olema efektiivne, s.t. vajama liiga vähe inimesi, et tagada täistööhõivet. Samal ajal hoitakse Soomes kokku vales kohas, on Haavikko kindel.

"1991. aastast tänaseni on raamatukogude raamatuostud vähenenud 160 miljonist margast aastas saja miljonini... Ühegi asja pealt pole nii palju kokku hoitud kui raamatutelt."

Kõige demokraatlikum ja odavam informatsiooni- ning koolitusviis on peaaegu lämmatatud. See näitab, et riigiametnikel pole mingit arusaamist, kuhu me läheme. "

– Ei olnud ka siis, kui eksisteeris veel N. Liit, lisab Paavo Haavikko. Näiteks uskunud president Mauno Koivisto siiralt ja sinisilmselt, et N. Liidus puudub inflatsioon.

"Ametnikud ja riik ei suuda täita enda poolt kehtestatud seadusi. Oli ju seadusevastane, et Soome mark jäeti pärast devalveerimist "hõljuma", Seaduse kohaselt oleks margale tulnud kohe määrata uus kindel kurss."

Sama kehtib EU kohta: igasuguseid otsuseid on nii palju, et kümne aasta pärast on oluline vaid see, kes ja kuidas neid tõlgitseb ning kes lõpuks otsustab, milliseid otsuseid tuleb täita. Paber ei suuda ju kedagi kohustada, sest neid on liiga palju ja liiga vastuolulisi."

Tööpuudustest ülesaamiseks soovitatakse inimestel tegelda ettevõtlusega.

Haavikko sellesse eriti ei usu: *"Ettevõtjaks hakkamine nõuab inimeselt nii vaimselt kui ka majanduslikult väga palju; ettevõtlusega võib praegu heale järjele jõuda vaid mõnes suhteliselt madala elatustasemega riigis."*

Kogus "Viis saija kiiresti voolavast elust" ütleb Haavikko (lugege hoolega ja kolm korda, jälgige kirjavahemärke!):

"Oled elanud õndsalt head elu

nii oled elanud Ära ei tahaks veel minna Ei tahaks minna kunagi Oled elanud õudsalt, head elu Nii olen elanud ära, ei tahaks veel minna Ei tahaks minna, kunagi"

(Joel Sanga tõlge)

EU hukutab Soome

Haavikko arvab, et kuigi majanduse seisukohalt võib Euroopa Liiduga (EU) ühinemine Soomele kasu tuua, on tulemus lõppkokkuvõttes ikkagi negatiivne: *"Konkurents, muie objektiks me muutume, on nõrga Põhjala rahva jaoks liiga tugev. "*

Vaimselt on Soome kõige amerikaniseerunud Euroopa maa, lisab Haavikko. Tema sõnul tähendab see *"mõtlemise erakordset pinnapealsustja suurt Ameerika toodete – ka vaimsete – ihalemist"*: *"Soomes on maailma suurim Piilupart Donaldi ajakiri ja maailma suurim Readers Digest (ajakiri, mis refereerib teisi ajakirju, pakkudes lugejale valitud valmisprodukti – THL)."*

Soome amerikaniseerumise taga näeb Paavo Haavikko Teisele maailmasõjale järgnenud tarbimishimu ning vaimset toetsimist Läänest hirmust N. Liidu ees.

"Aga küllap oli oma osa ka õhukesel tsivilisatsioonikihil ja äärmiselt sünteetilisel

tootmisel, mis suutis end nii kindlalt istutada soomlaste argiellu."

Paavo Haavikko ei toeta spekulatsioonide, mille kohaselt võidaks N. Liitu mingil kujul taastada. *"Kuigi kahekümnendatel aastatel toimus Venemaa ühinemine märksa halvematest oludest kui on praegu, paistab nii Ameerikas kui mujalgi, et uus tehnoloogia ja muu taoline toob pigem kaasa ühiskondade hajumist.*

Vana, tsentraliseeritud riigi säilitamine on tulevikus küllalt raske ka USA-s – kui tekib linnu ja kvartaleid ja piirkondi, kuhu keegi ei julge minna. Taoline killustumine võib toimuda ka Hiinas ja Venemaal."

Ta ei usu ka **Vladimir Žirinovski** edusse Vene impeeriumi taastamisel. *"See võiks olla väga raske, kuna täna Venemaal on väga palju ja erinevaid massiteabevahendeid.*

Riigi säilitamine on paljus propaganda küsimus, ajakirjanduse monopol oli selleks äärmiselt oluline. Koos raadio- ja telekanalite ning lehtede rohkusega on kadunud "ainsa tõe" sündroom."

Sõjaohu olemasolul on keskvoim märksa paremas olukorras kui rahuajal – *"sest siis pole pealinnas lossis istuja kuigivõrd parem tulevikku ennustama kui provintsielanik".*

"Nii usun ma "hajumise" aega, mis paistab juba praegu kommetes ja moraalsetes väärtustes. Maailm on sedavõrd muutunud, et inimeste jaoks pole nende maine enam oluline. Kord kohatud inimest ei kohata üsna tõenäoliselt enam kunagi; kunagine stabiilne ja jäik ühiskond on jäädavalt kadunud."

Inimväärikuse mõõt

Paavo Haavikko arutleb selle üle, kuidas peaks oma (inim)väärikust säilitama see, kes töö kord kaotanud ning kellel pole enam lootustki seda uuesti leida.

"Töö on nii religioosselt kui ka ajalooliselt kuulutatud väärtuseks omaette, ent tegelikult annab see inimesele väärtuse vaid raha ja tarbimise kaudu. Inimväärikus algab õigupoolest alles sealt, kus inimesel noid teisi väärtusi enam pole.

Alles siis tekib küsimus inimväärikusest, inimese väärtusest selle sõna tegelikus lähenduses. See on raske, aga samas on see väärtushinnangute keskne küsimus: väärtust ei saa olla asjadel, kui seda pole inimesel endal ja tema võimel."

Inimväärikuse tegelikuks mõõduks peab Haavikko seda, mis on *"kõigist oludest sõltumatu"* – inimese käsitlemist iseendast ja oma isiksusest. *"Tuleb mõista, et oled väärtuslik ka siis, kui ei suuda midagi teha, midagi omada ega midagi mõjutada."*

Haavikko arutleb sõnavabaduse üle Soomes: *"Kindlasti on Soomes sõnavabadus! Tegelikult tähendab see õigust avaldada mingit teksti, kui sul on piisavalt raha selle trükkimiseks. Keegi ei takista mul raamatuid välja anda, aga selleks peab mul olema oma kirjastus."* – Mille Haavikko 1983. aastal asutaski.

Ta pahandab: *"On liiga palju nõutud, et sõnavabaduse tagamiseks peab sul olema oma kirjastus!"* Ja tõdeb, et läbi aegade on vaimuga võimu vastu astunud soomlased pidanud oma teoseid ise välja andma. Lähemalt võib sellest lugeda Haavikko artiklist tänase lehe 16. küljel.

Sõnavabaduse üle arutledes jõuab Paavo Haavikko taas Euroopa Liidu juurde: *"Kummaline on ka see, et riik sekkub rahvahääletusse: milleks küsida rahvalt, kui samal ajal püütakse tema otsust mõjutada?!"* – Silmas pidades mitte väga ammust Soome rahvahääletust EU-sse astumise küsimuses.

Mis oleks juhtunud Soomega, kui ta oleks jäänud väljapoole EU-d? – *"Mitte midagi!"* on Haavikko veendunud. *"Ma ei usu, et selle tõttu midagi erilist juhtunud oleks. Ka Norra pole ju merre vajunud! Igal asjal on häid ja halbu pooli, aga nende üle eipüütudki arutleda – otsust püüti mõjutada propagandaga."*

Paljude soomlaste otsus hääletada EU poolt tuli Haavikko sõnul *"propagandast ja alaväärsustundest; sellest, et inimesed ütlevad: oleme ju alati olnud eurooplased"*.

"Minu meelest on Soome väga idaeuroopalik maa. Ma ei tunne Ida-Euroopat küll hästi, et idaeuroopallikkusele viitab sinne tsentraliseeritud poliitiline ja majanduslik mõtlemine, kus kõik peavad mõtlema ühtemoodi, ning väga võimsad ajalehed. Kõik see loob

tingimused, et polegi mingit avaramat ega paremat mõtlemist."

Haavikko jõuab tagasi ka oma varasema mõttekäigu juurde, et kunstlike liitude moodustamise ajal toimub kogu maailmas tegelikult lagunemine. *"EU on teinud Euroopast väikeste maakondade, väikeste a lade ühenduse. EU-d ühendavad jooned on nõrgemad kui need olid rahvusriikides, eriti sõjaajal."*

Kirjutamine muutunud ebapopulaarseks

Haavikko arvates on raamatud kaotanud suure osa oma varasemast tähendusest, suures osas on need muutunud kommertslikuks. *"Kirjandus on loobunud oma rollist käsitleda tähelepanuväärseid asju tähelepanuväärsel viisil. Ma ei peaks seda vist ütlema, kuna olen ise ka kirjanik "*

Miks ta siis kirjutamist ei lõpeta? – *"Mul on raske lõpetada, kuigi teeksin seda väga meelsasti. Olen kasvanud ajal, mil kirjandus oli eriti märkimisväärne ja valitsev informatsiooni- ning kunstiliik; ma ei suuda muganduda. "*

Koos raamatute tähtsuse vähenemisega kasvab visuaalse (video-) informatsiooni osa.

'Seal pole tähendusel erilist tähtsust, sest info hulk korvab tähenduse puudumise. "

"Loomulikult on igasugust informatsiooni, ent enamik sellest, mida inimestele pakutakse, on keskpärane kommerts. Tundub, et kirjandus ei suuda sellega võistelda.

Raamat on nii nõudlik asi, et seda ollakse valmis väga kergesti unustama. Inimeste tsiviliseeritus on muutunud pinnalisemaks, nad ei tarvitse enam midagi mõista ega teada. "

Tagajärjeks see, et hariduse ja tsivilisatsiooni "kiht" jääb alistatud olekusse. *"See on lihtne elulaad – ja täiesti võimalik ühiskonnas, mis peab kunsti ja haridust ebaolulisteks asjadeks. "*

Teisalt tekib "väga väike" rikaste ja haritud inimeste klass, kes massi valitsevad. *"Raamatukogude ostud Soomes on küll vähenenud, ent ametnikel on ikka veel raha raamatute ostmiseks. – Kuigi keskklass, eriti lastega pered, on majanduslikult väga raskes*

olukorras. "

Probleemiks peab Paavo Haavikko ka seda, et andekad inimesed ei taha enam kujutada. *"Kirjutamine on väga nõudlik tegevus. Praegu võib näha, et väga suur osa "uutest" kirjanikest on alustanud alles 40- või 50-aastaselt. "*

"Kirjutamine nõuab alati teatavat andekust. Seda kord omades saavutab mis tahes muus ametis palju kergemat ja kindlamat edu. Kirjutades võib oma ajaga väga kergesti konflikti sattuda – eriti kui elatakse sellest eest," moraliseerib Haavikko.

"See ongi põhjus, miks paljud inimesed ei viitsi enam seda vaeva näha – lõputu eba-kindluse nimel –, kui on firmasid, organisatsioone või parteisid, leus saab märksa lihtsamalt hakkama. "

Vastuseis ei vii kuhugi

Paavo Haavikko *"ei viitsi"* kirjeldada oma konflikti aja ja võimuga: *"See oleks liiga enesekeskne, aga konflikt on täiesti olemas."*

"Omal aial arvasin Soome välispoliitika kohta, et see viib meid. kunagi psüühilise hävinguni. Minu raamatut "Kansakunnan linja" on ühes uurimuses mainitud kui esimest, mis oli ses suhtes kriitiline.

Olen olnud konfliktis ka ajakirjandusega, sest nägin asju ette, ja teistmoodi, kui tavaks on olnud. Ma ei taha ometigi väita, et sellel kõigel oleks mingit tähtsust. Hästi tsentraliseeritud riigis on täiesti ükskõik mida üks inimene mõtleb. "

Oma artikli kohta, mille tänases lehes avaldame, ütleb Haavikko: *"See on kaheteistkümnest eelkäijast läbi sajandite (valik on üsna ilmselt subjektiivne). Need kõik olid mingil alal teiste eel käijad. Need olid tähtsad isikud oma aja jaoks, keda seob üks: nad kirjutasid ja ühtlasi avaldasid ise oma teoseid. "*

Kui varem tehti seda seetõttu, et kirjastusteenus te pakkujaid polnud eriti palju, siis eriti viimase aja Soomes on nn. omakirjastamise põhjuseks sobimatus mingi väljakujunenud (toimetaja või kirjastuse) maitsega.

Ühena viimastest näidetest võib tuua Mika Waltari. kelle "liiga julget" "Sinuhet" Soome üks suuremaid kirjastusi WSOY ei avaldanud, kartes oma maine pärast. Waltari andis raamatu ise välja.

"Küsin oma artiklis: milline oleks Soome, kui neid mehi ja naisi poleks olnud. Ning kurb vastus kõlab nii: just selline, nagu ta ongi," võtab Haavikko oma pessimistliku tõdemuse ühte lausesse kokku.

"On väärtuslik ja vääriiline ülesanne küsida, kus me oleme, miks oleme peatunud ja mis nüüd juhtub. –Igal juhul on see parem kui väita, et me läheme edasi.

On oluline teada, mis toimub. Samas on see üks neid igavesi küsimusi, millele pole vastust. Ja mina usun, et olulistele küsimustele polegi vastuseid. "

"Võid olla kindel et teda ennast mitte mõnda teist, mitte kedagi muud, on esitletud sulle, maailma ennast"

(Joel Sanga tõlge)

Haavikko ütleb: ta on alati käitunud nii, nagu on õigeks pidanud. *"Ka siis, kui olen näinud lähenevat konflikti. Ma pole kunagi oma teguviisi kahetsenud, ent see on väga raske tee.*

Võib-olla olen ma pessimist, ent küllap on teised siis ka minu eest optimistlikud. Suur osa inimesi ju arvab, et kõik läheb hästi, majanduse olukord paraneb..."

Haavikko ei usu, et Soome praegune olukord oleks parem kui Rootsil. *"Rootsi on palju rikkam maa kui Soome, ja kuigi ka nemad on kurvas olukorras, on nende tööstus mitmekülgsem ja rahaline alus tugevam kui Soomes."* Rootslased peavad Soomet oma siseturuks ja on siin väga agressiivsed, nagu ka Baltimaades, lisab Haavikko.

Tuntud õnnetusekuulutajana on Haavikko veendunud, et maailma olukord halveneb iga hetkega. Seda mõjutavad rahvastiku kasv, keskkonnaseisundi halvenemine jpm.

"Õeldakse, et Hiinas on kümne aasta pärast nii-ja-nii-palju sõiduautosid. Ent juba praegu katavad teed liiga suure osa maapinnast! Elanikkonna suurenemine, elatustaseme tõus ja linnastumine ei ole korraga lihtsalt võimalikud!"

Eestlaste kohta arvab Haavikko: *"Loodan, et Läänemere-äärsete maade ühtsus, samuti eestlaste kontaktid Rootsi, Soome ja kellega tahes annavad nii suure suhtelise paremuse, et see on lootusrikas ühiskond. Kuigi eestlaste energiavarud on tänu väikesele rahvaarvule hirmus pisikesed."*

""Sillad võidetakse minnes neist üle

Iga tagasitulek on kaotus. Iga minek on võit tuleku üle. Luuletaja, Paber tuleb kirjutada täis."

kirjutab Paavo Haavikko oma kogutud luuletuste (1949-74) avapalal "Sillad" (Joel Sanga tõlge).

TOOMAS H. LIIV

Helsingi

Soome keele looja pani aluse ka teisitimõtlemisele

MIKAEL AGRICOLAST on enesestmõistetavalt saanud Soomes kultusekuju ja usupuhastuse sümbol. Kui Agricola elaks tänapäeva Soomes, oleks ta usus ja õpetuses vanameelne, sest pooldab puhastustuld, hingepalveid surnutele ja liigset välist hiilgust, mida Gustav Vasa rahvalikuks muutis.

Tänapäeva Soomes ei saaks Agricola piiskopiks mitte mingil juhul ja teda ei tabaks ka kiusatus endisaegses uhkes rüüs missat pidada. Agricola ei toetanud Gustav Vasat, kes jagas maa kaheks piiskopkonnaks, et kindlustada oma idapoliitikat, aga ka selleks, et piirata Mikael Agricola mõju.

Ja kuigi Agricolat teati kui tollal vältimatu keskendatud kuningavõimu vastast, oli ju Gustav Vasa lisaks sellele, et oli riigis kuningas, ka suurim kaupmees ja laevareeder, kaevandusteomanik ja tuhandete suurtalude peremees, vajati Agricolat Moskva rahuläbirääkimistel. Tagasiteel Moskvast jäi Agricola Kuolemajärvel haigeks ja ta suri 9. aprillil 1557. aastal.

Mikael Agricola oli küllap oma aja ainus teisitimõttele mitte sellepärast, et tahtis olla teist meelt, ta tahtis vaid arukalt mõelda ja talitada. Mikael Agricolaga algas iseseisva mõtlemise läbiuurimata pärand, mis tõi tähelepanevaid tulemusi, aga ka vastuolusid kaasaegsetega. Kõik selle pärandi kandjad mõtlevad, kirjutavad ja kirjastavad oma kirjutised ise ja viimane kui neist on omal alal suurmees ja teeleidja.

Läinud sajanditel võis selles, et kirjutajad ise oma kirjutisi kirjastasid, süüdistada riigi viletsaid majandus- või kirjastusolusid. Hilisem põhjendus oli, et olud olid kaubanduslikus mõttes hästi edenenud. Teeb ühe välja.

JAAKKO FINNO (1540–1588) oli Agricolast ilmsemalt oma aja mõjukas ühiskonnakriitik. Tema nimel tehtud seadusepügala soomekeelne tõlge kõneleb katsest saada ühtne rahvas vähemalt seaduse ees võrdseks, kuigi seadusejüngri õigusemõist jäi soomekeelsele lihtrahvale enamasti arusaamatuks.

Seaduse sisu tundmine võis talupojale ohtlikuks osutada, kuna see juhatas mõistma, et kuningalt või aadlikult võib võtta relvad ja nad vangi panna, kui seadusetäht seda nõuab. Teine seadusepügal keelas talupojal relvakandmise, sest relv oli vaba mehe tunnus. Müüt, et soome talupoeg oli vaba mees ja et ta läks Nuiasõtta sõjaväsimusest või sõgedusest, on kaks soome ajalookäsitluse teadlikku usudogmat, mis peavad kinnitama keskivõimu vägevust.

Soomlaste õigus ja kohus kaitsta ise oma eluaset, kuulumata sõjaleeri, tulenes segadustest piiriga ja sellest, et vanade rahutingimuste järgi elas põhjala rahvas nii Rootsi kui ka Vene aladel. Venelaste piiriasjad seisid nende rahukirjas, mis oli

säilinud. Viiburist aga oli rahuleping ära kadunud, ära varastatud. Veel Kustaa Vilkuna otsis Rudbecki uurides Sise-Soome jõgesid ja ojasid pidi üht ja selget piirijoont.

Põhjuseks ei olnud soome talupoja sõjaväsimus, sest aadlisoost ja aadliks tahtjad relvakandjad ja sõjasulased elasid Soomes kui vallutatud maal. Seadusetähte ja pügalat hästi tundev Jaakko Finno esitas kaasaegse pealtnägijatunnistuse ilmekas luuletuses, õieti kirikulaulus:

Talonpojat on orjat joiden ylitse maan Herrat Vallitsevat tuimasti "Mitä heill on / ottavat Jos ei ole niin karkoltavat Ulos asuinpaikasta Vähäst varast vaivaiset Suurten saamaa lisäävät Elävät kyll köyhäst Jota suurta kurjuutta Ankaraa myös orjunta Valittavat vaikeasti"

SIGRID ARONUS FOR SIUS oli Helsingis sündinud täheteadlane ajal, mil keemia oli enamasti alkeemia ja astronoomia astroloogia elik väljamõeldis. Tulnukaid need õpetatud mehed ei näinud, aga nad oletasid, et tähtede seisul on inimesele niisama otsene mõju nagu kuu faasidel.

Forsius avaldas oma kalendrites ennustusi, seega ulmekirjandust, mida rahvas meelsasti luges. Täheteadlane oskas ennustada tähtede liikumist, miks ei pidanud ta siis muid tulevasi juhtumusi ette nägema, leidsid kaasaegsed. Usk asjatundjatesse teeks Forsiusest tähtsa teadjamehe ka tänapäeval.

PETTER FORSSKAL (1732-1763) oli kirikuõpetaja poeg ja samuti Helsingis sündinud. Ta elas ja töötas peamiselt Rootsis ja suri uurimismatkal Araabia poolsaarele. Petter Forsskäl ja Anders Chydenius esindavad 18. sajandi kultuuri hiilguseaega, mil Soome väikesearvulise ülemklassi vaimuelu oli rootsi-prantsuse ühenduses kõrgel tasemel.

Iseseisev mõtlemine jõudis laevastiku ning armee isikkoosseisuni ja Pietari (Pehr) Kalmi töödesse. Forsskäli *Om Borgerliga Friheten* (Kodanikuvabadusest) on olemuslik väike suur raamat. Kodanik kui iseseisev olend ja mitte üksnes

hääletusmasin oleks sensatsioon veel tänapäevalgi. Forsskäl oli avaralt kriitiline vaim, kes võttis arvustada koguni oma aja moefilosoofi Wolfi. Midagi head sellest ei tulnud.

Anders Chydeniuse tähtsus on teada, kuid 17. sajandi suurmeest Kaarle Akseli Gottlundi kui alusepanijat tunnistatakse vaid vastu tahtmist.

Gottlundi on nimetatud savokeelseks tobukeseks, kelle arvel kaasaegsed hea suutäie naerda said.

Seda, et tema tegi algust "Kalevalaga" jaavastas Ritvala Helka ja seda, et ta oli ka hakkaja mässumees, kes juhtis soomekeelsete metsatalupoegade marssi Stockholmi, peetakse tänini tühiseks. Ja nii ei võinud Gottlundist kunagi saada soome keele professorit. Ometi oli ta 19. sajandi suurmeestest ainus, kelles oli Aleksis Kivi loomulikku geniaalsust, mis oli muidugi sobimatu meeste seltskonnas, kes tegelesid rahvalaulude kogumise ja saksa riigiõpetusega. Gottlund arendas savo soome keelt, avaldas monomaanse arvu raamatuid ja tegi ajalehte.

Gottlundi tundmatuks jäänud sõna-saladuse laulu (Sanan-salaus, Achrostichis) lõppriim kõlab nagu mõne 18. sajandi metafüüsilise luuletuse ületamatu kujund ja mõte:

Raskaus, aim kevenee.

Kankeus, aina useemmin Sulaapi

Voima, oisikkin itsestään

Tullut tyhjäksi, armohois Avutak.

Kauneus, aivan itseksseen, Katnala.

Karvainen, ihmisen Ajatus

Soomemaa autonoomiat ähvardas kaks vaimset nuhtlust: Prantsuse jumalasalgamine ehk valgustus ja Vene usufanatism, mis tähendas enesepiitsutamist, ettekuulutusi, aga ka vendade ja õdede ühteheitmist, nagu jutustab Acianderi suurepärase raamat *Ur religiösa urkunder i Finland*.

Kiriku bürokraatiale allumatu usufanatism ja jumalasalgamine olid usina tööga ülesehitatud Soome riigile ühtviisi ohtlikud. Jumalasalgamises on riigisalgamise seeme, teadsid oma aja isandad. Vähemalt haritlased käitugu kombekalt. See on haritlaste kohus. Kui haritlased jätavad jumala ja lihtrahvas võtab jumala, siis hakkavad pead peagi lendama. Peterburg paneks seda pahaks. Hüved, ametikoht, palk ja pension on ohus.

Nii põlesidki Viiburi keskväljakul Juteini raamatud, õige asja eest muidugi. Vaene Juteini, tema arvas, et üksnes kirjutab, ja ei teadnud, et mõtted on teod. Meest ennast ära ei põletatud, see poleks olnud tark. Raamatud põlesid Viiburi keskväljakul 1929. aastal, Turus oli maha põlenud linn ja raamatukogu. Raamatu käsi ei käinud hästi.

ALEKSIS KIVI (1834-1872) saatusele ja elukäigule mõeldes meenub Kivi vastaste iseloomustamiseks L. A. Salava aforism: *"Kodanlane võitleb alati õige asja eest õige asja vastu."* Kodanlane tähendab siin riigiametniku kodanlikku vaimsust ja selle võiks asendada sõnaga: soomlusemees. Soomemeelsed kaas-aegsed põlastasid Kivi koredat kujundit, hoopiski mõistmata tema keele lüürikat, ülesehitusest rääkimata.

Kivil oli ka praktilisi unistusi. Ta tahtis mõisavalitsejaks hakata ja luusida püss seljas Siuntio tuulistel nõmmedel. Oma raamatute kirjastajaks hakkas ta ebapraktiliselt praktilistel kaalutlustel: lootes kasu ja makstes kulud. Raamat ise kirjastada ja omaaegsetele või ka tänapäeva lugejale maha müüa on unistus. Ka luusimine Siuntio nõmmedel ei ole kaasaegsete eksiarvamuste tõttu niisama lihtne. Tean seda omast käest.

MINNA CANTHIST (1844-1897) on tema juubeliaastal palju ja asjatundlikult kirjutatud. Minna Canth on soomekeelse kirjanduse teine portaalikuju ja ühiskonnakirjanik koos Aleksis Kiviga. Tema kuulub käesoleva kirjutise sisse, sest oli oma sajandi suur kirjanik, ja ka sellepärast, et andis välja ajalehte.

PENTTI HAANPÄÄL õnnestus peaaegu vältida varju, mis langeb ise oma tekste avaldavale kirjanikule. Aga ta on sõdadevahelise aja tähelepandavaim ja diskrimineerituim kirjanik, kes vaikimise aastatel avaldas oma tekste Erkki Vala asutatud Kirjanike Kirjastuse kaudu.

Haanpää oli Tulekandjatest ja pahempoolsetest kirjanikest tähtsaim sellepärast, et ei olnud tulekandja ja vasakpoolne õigeusklik, vaid kriitiline vaim. Terve leplikkus ja otsene kriitika iseloomustasid ka raamatut, millega raskused algasid. See oli "Kasarmus ja õppeväljal". Minule on olnud "Kasarmus ja õppeväljal" armee kriitiline, teravapilguline, aga lõppeks liigagi soodne kirjeldus. Raamatu lõpus on luuleline ja nukker lõik: *"Kajagu nüüdsest kivises kasarmus teiste meeste laulud, laulud, naer ja vandumine, mis toob meelde..."*

Ei saa unustada ka RUNAR SCHILDTI, ergu südametunnistusega kirjaniku, kellel oli ennasthävitav psüühika, ent soovi ja oskust kirjastajaks hakata. Rootsi-keelsel kirjandusel ja kirjastamisel ei oleks tänast kaalu, kui kirjastusi ei oleks vähemalt kaks. See arv on ühtaegu miinimum ja maksimum, rohkemat ei kannu rahvaarv välja ja üks domineeriv kirjastus ei tee kirjandusele head.

Soomekeelse kirjanduse kirjastamine oli pool sajandit ehk 1880. aastatest kuni 1930. aastate majanduskriisini vaba ja valvas, kirjastajad konkureerisid kodumaiste autorite pärast ja enesekirjastamist ei olnud tarvis. Tulekandjate ja töölikirjanduse romantikast piisas lugejale kriisist kuni 1950. aastate alguseni küll. Mis avaldamata jäi, ei ole teada.

On üks erand. MIKA WALTARI, meie kõige menukam ja endale välismaal nime teinud kirjanik. WSOY maine ei lubanud avaldada liiga julget, see tähendab kergelt ja sündsalt erootilist teksti ja Mika Waltari kirjastas oma teksti ise, eratrükisena. Suurtootmine eeldab silutud kvaliteeti igal ajastul, see meeldib lugejalele.

SAMULI PAROSE esikraamatu "Suvi Aatamikülas" parandas WSOY kõikesiluv

keelehoole tundmatuks, kuigi tegemist oli läinud aastakümnete tippkirjaniku keele ja suure häälega. Ja lõpuks võib tõdeda, Mika Waltari puhul tegi kirjastaja targa ja tulusa teo, sest nõnda jäi "Sinuhe" erootika sõjajärgsesse aega, mil palju muud saada ei olnud.

Soomekeelse kirjanduse kirjastajad on geograafilises mõttes koondunud keskele. Kõik tähtsad kirjastused töötavad Helsingi kesklinnas ja paiknevad kujuteldava ringi sees, mille läbimõõt ei ületa seitsetsadat meetrit.

Järelduste

Järelmaailm ei suuda tasa maksta võlga, mis kaasaegsetel neile suurvaimudele maksmata jäänud. Nad uskusid, et kultuuri tasub ehitada, mitte võlgu, vaid omal jõul ja vastupidiselt bürokraatidele, kellel on samuti oma kindel usk, nimelt see, et kultuuri pealt tuleb raha teenida. Ja nad ei ole oma usus üksinda: seda usku tunnistavad ka raamatutrükkalid.

Jääb küsida, missugune maa oleks Soome, kui need majakad ja tormituled poleks tänapäeva teed valgustanud. Vastus on kurb, just niisugune, nagu ta on. Helsingit on tahetud teha 2000. aasta maailma kultuuripealinnaks. Veel ei ole küsitud ja veel vähem on vastatud selles ühenduses ehk asjatule küsimusele: kuskohast see kultuur võetakse. On möödas vaid loetud päevad sellest, kui Riigipäev Ooperis pidulikult avamist tähistas. Ühtaegu tähistati ka seda, et raamatukogude osturahasid oli vähendatud 1991. aasta 160 miljonist margast 100 miljonile margale. Kokkuhoidu rakendati rahvusele kõige kallima, raamatute pealt, tähtsate raamatute ehk mõtlemise pealt.

Käsikirjast tõlkinud PIRET SALURI